

kolektivní bydlení dnes

text pro debatu *Komunitní bydlení* v rámci *Otevřeného think tanku architektů*, 27.11.2014

Mgr. Lenka Kužvartová, Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

Pokud mluvíme o komunitním a kolektivním bydlení, tedy bydlení založeném na sdílení prostoru a vybavení nerodinnými členy širší komunity, je třeba si uvědomit, že takové bydlení bylo po velkou část historie zcela běžné a přirozené a že „*dnešní bydlení, skutečnost, že bydlíme v uzavřených a plně vybavených individuálních bytech, je specifickou věcí naší doby; je to výsledek městské kultury a není starší než 200 let,*“ jak podotýká sociolog Jiří Musil v knize *Sociologie bydlení* (Praha 1971, str. 106). Dnes chápeme komunitní soužití jako určitý specifický, pro některé možná trochu extrémní způsob bydlení proto, že se pro nás stal individuální rodinný byt nebo dům samozřejmým standardem. Úzké komunitní soužití se však dosud spontánně udržuje tam, kde chybí materiální prostředky, například u studentů, kteří se rozhodnou osamostatnit, nebo u nízkopříjmových společenských skupin.

S použitím pojmu „kolektivní bydlení“ se dnes můžeme setkat v souvislosti s cohousingem, jehož první české realizace právě vznikají. Představuje volbu materiálně zajištěných rodin a jednotlivců, kteří by, kdyby chtěli, dosáhli na standardní bydlení, z určitých důvodů se však rozhodli pro sdílení a společný život v širší komunitě. Jde tedy o osobní rozhodnutí, nikoli o řešení zvolené kvůli nedostatku materiálních prostředků.

Tím se zásadně liší od kolektivního bydlení, které navrhovali levicově ladění architekti v meziválečných letech. Tehdy existovala pro nás těžko představitelná bytová nouze, která se ještě prohloubila s příchodem Velké hospodářské krize. Ve dvacátých letech se objevil funkcionalismus v architektuře a s ním přesvědčení, že se architektura musí očistit od nadbytečných složek, nesouvisajících bezprostředně s funkcí stavby, a že technický pokrok představuje zásadní sílu využitelnou pro vytvoření spravedlivější společnosti. Program architektů obsahoval požadavek důstojného bydlení pro všechny, jehož se mělo dosáhnout racionálními metodami. Hannes Meyer mluvil o „vědeckém humanismu“ architektury, snaže o naplnění potřeb a tužeb každého člověka. Díky procesům typizace, prefabrikace a industrializace stavebnictví, které funkcionalističtí architekti propagovali, se zdálo, že je jejich sociální program uskutečnitelný.

Bytovou nouzi mohl podle funkcionalistických a konstruktivistických architektů vyřešit nový typ bydlení, který by určité funkce obydlí kolektivizoval, čímž by se dosáhlo jednak úspor při výstavbě a provozu, jednak kolektivního způsobu života, který by předznamenal novou společnost. Tyto dva elementy kolektivního bydlení mají své historické kořeny, které stojí za pozornost:

Co se týče úspor a výhod, které přináší společně sdílené vybavení, předcházejí kolektivním domům britské *boarding houses* a americké *apartment hotels*, v podstatě penziony pro trvalý pobyt s centrálními kuchyněmi, kde se domácí práce a další služby obstarávaly způsobem běžným v hotelích. Takové bydlení si volily majetné vrstvy především od počátku 20. století, mimo jiné kvůli dobovému požadavku odděleného ubytování služebnictva a kvůli možnosti zařizování domů technickými novinkami pro větší pohodlí obyvatel. Další velkou výhodou představovalo osvobození ženy od starosti o domácnost. Také výchova dětí měla být předána specializovaným institucím. Tyto požadavky sdílely vyšší společenské vrstvy s levicovými feministickými teoretičkami, které tak chtěly vyřešit problémy pracujících žen. Feministky i funkcionalističtí architekti vítali představu výchovy dětí specialisty s pedagogickým vzděláním, které by předešlo přenosu komplexů a problémů rodičů na jejich potomky.

Architekti, kteří rozvíjeli myšlenku kolektivního bydlení, vycházeli z předpokladu postupného rozpadu tradiční rodiny, především u dělníků, kde jsou oba rodiče zaměstnáni. To mělo za následek osamostatnění ženy, její ekonomickou nezávislost, ale také nedostatek času na výchovu dětí. Představa probíhajícího rozpadu rodiny dávala avantgardním architektům možnost řešit bydlení pro masy obytnými buňkami pro jednotlivce a společným zařízením včetně jeslí, školek a internátů pro děti. Radikalita jednotlivých návrhů kolektivních domů se lišila: někteří architekti umožnili propojování jednotlivých buněk na rodinnou jednotku, jiní striktně trvali na individuálním

životě v odděleném osobním prostoru. Protože si sovětský architekt Mojsej Ginzburg, autor známého kolektivního domu *Narkomfin* v Moskvě (1928-1929), uvědomoval obtíže přechodu z klasického bytu do individuální obytné buňky kolektivního domu, vypracoval sérii obytných jednotek umožňujících postupný přechod od rodinného bytu až k individuálnímu pokoji bez kuchyně.

Změnit společnost prostřednictvím komun sídlicích v rozlehlých společných stavbách, které jsou vybaveny vším potřebným k životu, navrhoval již na počátku 19. století utopický socialista Charles Fourier. Chtěl vytvořit jakési výrobní a obytné paláce, *falanstéry*, které měly být dimenzovány pro 1 500 až 1 800 obyvatel. Mělo jít o zemědělské komunity, využívající technické vymoženosti doby, založené na principech rovnostářství a společného užívání plodů práce všech obyvatel. Jeho myšlenky inspirovaly vznik komunit především ve Spojených státech.

Na rozdíl dobově poplatné palácové dispozice Fourierových falanstér rozvíjeli moderní architekti kolektivní domy vertikálně: vysoká hustota zástavby slibovala uvolnění prostoru pro zeleň a rekreační plochy a také úsporu stavebních nákladů. Měla být překonána „domečková ideologie“ (Karel Teige), která v té době převládala u všech vrstev společnosti a určovala jako ideální obydlí individuální rodinný domek. Taková výstavba byla ve všech ohledech mnohem náročnější než industrializovaná výstavba obytných bloků pro stovky obyvatel. Existence masy špatně bydlicích a nebydlicích tak podle architektů vyžadovala stavění „obytných kombinátů“, jak se také někdy kolektivní domy nazývaly, z veřejných prostředků, s minimálními obytnými buňkami a komplexním společným vybavením: centrální kuchyní a společnou jídelnou, centrální prádelnou, knihovnou, čítárnami, klubovny a salónek, tělocvičnou, bazénem a dětskými zařízeními.

Přes důležité místo, které hrálo kolektivní bydlení v diskuzi avantgardních architektů, došlo jen k několika málo realizacím kolektivních domů. V Československu byly oba kolektivní domy postaveny až po 2. světové válce na popud vedení průmyslových podniků ve Zlíně a Litvínově, která si tento typ bydlení pro své zaměstnance přála.

Jako první byl dokončen zlínský kolektivní dům, stavěný mezi lety 1948-1951 pro zaměstnance národního podniku Svit. Návrh vypracoval architekt Jiří Voženílek, bývalý člen Pokrokové architektonické skupiny (PAS), která ve 30. letech plamenně obhajovala kolektivní bydlení. Voženílek se při koncipování zlínského kolektivního domu otevřeně k inspiraci švédskými kolektivním bydlením. Švédsko navštívil spolu s dalšími zlínskými architekty v roce 1947.

Již před válkou, v druhé polovině 30. let byly ve Stockholmu postaveny dva domy s malými obytnými buňkami a se společným zařízením i hotelovými službami. Oproti původnímu záměru, podle něhož měly být pilotními projekty bydlení pro masu, je nakonec obývali intelektuálové a podobné domy dále nevznikaly. Po druhé světové válce začala být bytová výstavba ve Švédsku řízena státními neziskovými firmami a stavebními družstvy, která stavěla kromě běžného bydlení také cohousingové projekty (kollektivhus) se společnými kuchyněmi a jídelnami, společnými místnostmi pro oslavy, centrálními prádelnami, jeslemi a mateřskými školkami. Oproti kolektivním domům nabízely klasické rodinné byty. Obyvatelé mohli využívat hotelových služeb jako například donášky pokrmů nebo praní prádla a také místností pro záliby, např. truhláren, elektrodílen a fotokomor. Takové společné vybavení nabízel například stockholmský projekt Marienberg navržený architektem Svenem Ivarem Lindem a dokončený v roce 1944, který čeští architekti navštívili. Obyvatelé cohousingových projektů podle nich představovali „lidi z bohatších vrstev“, kteří si mohli postavit vlastní rodinný dům, ale zvolili si život v kolektivu. Kromě rodinných cohousingů se podobné projekty stavěly i pro zaměstnané ženy a osaměle žijící jednotlivce.

Do Švédska se vypravili i architekti litvínovského kolektivního domu, Václav Hlinský a Evžen Linhart. Také kolektivní dům v Horním Litvínově (1948-1958) poskytoval obyvatelům možnost trávení volného času v dílnách a počítalo se i s donáškou hotových jídel, objednaných základních potravin a prádla z prádelny přímo do bytů i s centrálním úklidem domu. Kromě švédských příkladů se architekti inspirovali dílem švýcarského architekta Le Corbusiera, který po válce pracoval na Obytné jednotce, *Unité d'Habitation*, projektu, který měl ve Francii kompenzovat válečné škody. Mohutný blok Unité se záměrně podobal zaoceánskému parníku s 337

mezonetovými bytovými jednotkami ve 23 různých typech. Postupně se realizoval v Marseilles, Nantes-Rezé, Berlíně-Westendu, Briey a ve Firmini.

Společné vybavení litvínovského kolektivního domu bylo soustředěno do nižšího traktu, který spojuje dvě zalomená obytná křídla s rodinnými byty klasické a mezonetové dispozice a s malými obytnými buňkami pro jednotlivce. Ve střední budově se nacházely jesle, školka, internát (obdoba školní družiny, ale s nepřetržitým provozem), ústřední kuchyně a velká společná jídelna s terasou, klubovny, samoobsluha, kadeřník, holič, krejčovská dílna a knihovna s čítárnou a studovnou. Zmíněné dílny a společná tělocvična se byly v suterénech obytných domů.

U litvínovského stejně jako u zlínského koldomu, opatřeného společnou jídelnou, přednáškovou místností, klubovny, školkou, jeslemi a tělocvičnou na střeše domu, se brzy po dokončení ukázalo, že se pečlivě naplánované vybavení míjí s potřebami a přáními obyvatel. Především společné jídelny zamýšlené pro každodenní využívání všemi obyvateli koldomů se ukázaly jako značně naddimenzované. Částečně kvůli nedostatečné kvalitě pokrmů a jejich relativně vysoké ceně se rodiny stravovaly nejčastěji individuálně, doma. Donáška jídel a základních potravin byla v litvínovském koldomě pro malý zájem velice záhy zrušena. Dětská zařízení se postupně otevírala veřejnosti s tím, jak odrůstaly děti prvních obyvatel koldomů. Většina kluboven byla pro nedostatečné využití postupem času předána různým spolkům a organizacím. Zdálo se, že myšlenka kolektivního bydlení při své realizaci neobstála. Tak se fenomén kolektivního bydlení nejčastěji interpretuje i dnes.

Přes změny využití jednotlivých společných prostor však podle vzpomínek pamětníků koldomy dokázaly napomoci vytvoření fungujícího komunitního soužití: v první generaci obyvatel se všichni vzájemně znali (i v Litvínově, kde má dům celkem 352 obytných jednotek!), trávili společně volný čas a vzájemně si vypomáhali (vzpomínky pamětníků viz např. dokumentární film *11 pater ideálů* z roku 2005). Vzniklo tak rodině přátelské bydlení. Postupem času se však s fluktuací nájemníků společné soužití a důvěra rozmělnily do běžné anonymity panelových sídlišť. Kamenem úrazu se tedy stala kontinuita existence komunity obyvatel.

Oběma kolektivními domy snahy o realizaci kolektivního bydlení neskončily. Od počátku 60. let se v Československu staví tzv. domy hotelového typu, které se snažily reagovat na problémy kolektivních domů například vyloučením centrální kuchyně a jídelny kvůli hluku a výparům z kuchyňského provozu do samostatné budovy propojené s obytným domem. Společné zařízení domu se otevíralo k využití široké veřejnosti. Služby se staly placenými a bytové jednotky byly určeny pro svobodné bezdětné páry a jednotlivce. Nejznámějším příkladem je olomoucký hotelový dům od trojice architektů Tomáše Černouška, Karla Doláka a Jiřího Zrotala (1959-1962) inspirovaný bruselským stylem. Většina hotelových domů dnes slouží jako ubytovny a většinou jsou ve velmi špatném stavu.

V rámci výstavby hotelových domů se promýšlelo i bydlení starých lidí, kteří nepotřebují cizí pomoc. Výhody byly spatřovány v pomoci s chodem domácnosti, ale především v omezení pocitu osamělosti. Hotelové domy pro seniory měly být promíseny s ostatní zástavbou, aby se jejich obyvatelé neocitli v izolaci.

Široce chápané kolektivní bydlení zůstává podle mého názoru stále aktuální, jak ostatně dokazuje současný zájem o cohousing. Na konci sedmdesátých let, kdy v USA hojně vznikaly komunity pronajímající si nebo kupující si společně rodinný dům, vypočítává Eric Raimy, autor knihy *Shared Houses, Shared Lives. The New Extended Families and How They Work* (Los Angeles 1979), výhody sdíleného bydlení: úspora životních nákladů (obyvatelé ušetří, mohou tedy méně pracovat a věnovat se více osobním zálibám či rodinnému/komunitnímu životu), sdílení starosti o domácnost (společně se zařizuje dům, nakupuje, vaří, dělí se i starost o děti), ekologická šetrnost (spotřebiče a vybavení se kupuje jen jedno, společné pro všechny) a především možnost osobního růstu v komunitě, vytváření blízkých vztahů, budování porozumění druhým, schopnosti komunikovat a být asertivní. Nejpřednějším důvodem pro tyto sdílené domy nachází v pocitu „společenství, bezpečí a podpůrné atmosféře.“

Díky pokusům o realizaci kolektivního bydlení, o něž usilovali levicovní meziváleční architekti, se ukazuje, že na koncipování takového druhu bydlení se musí podílet budoucí obyvatelé, protože, aby dobře fungovalo, musí odrážet jejich přání, potřeby a takovou míru sdílení, k níž jsou ochotni: „*Jedinec nemůže být pojmán pouze jako pasivní recipient ‚faktů‘, byt’ vědeckých, dostávaných shora, nýbrž musí být uznán především jako aktivní subjekt transformace svého uvědomění. Čeho bylo skutečně zapotřebí, nebyly manifesty a programy vytyčované v zájmu mas, nýbrž aktivní dialog s lidmi a mezi lidmi*“ (Eric Dluhoš: Karel Teige a nezdar levé avantgardy, in: Umění XLIII, 1995, č. 1–2, 9–17).

Dnes nám připadá nepřijatelné, aby nás někdo nutil bydlet v kolektivních domech s jejich minimálními obytnými buňkami, šitými na míru intelektuálům (většina architektů ji zařizovala velkou knihovnou, psacím stolem a lůžkem), a se sdílením ostatního zařízení se stovkami dalších obyvatel koldomů. Přesto by mohlo pro dnešní dobu zůstat kolektivní bydlení inspirativní svým sociálním rozměrem, myšlenkou, že každý má právo na kvalitní bydlení, bez ohledu na výši svých příjmů.